

Morfologie I - seminář CJA009 (C32)

seminář pro I. cyklus studia

úterý 8.20-9.50

POŽADAVKY

- **Aktivní účast na semináři, docházka (max. 3 omluvené neúčasti, omluvit se je možno e-mailem)**
- **Závěrečná písemná práce - max. 3 termíny: 1. řádný (bude v týdnu před zpt. týdnem), 2. opravný (v zpt. týdnu), 3. děkanský – je třeba žádat.**

Harmonogram seminářů

- 25.9. Organizace semináře, studijní literatura, morfemická analýza
- 2.10. Slovní druhy, morfologické kategorie
- 9.10 Gramatické kategorie jmenné
- 16.10. Gramatické kategorie slovesné
- 23.10. Maskulina, Feminina
- 30.10. Feminina, Neutra
- 6.11. Skloňování vlastních jmen a cizích slov
- 13.11. Typy adjektivní flexe, jmenné tvary adjektiv
- 20.11. Gramatické vlastnosti zájmen, zájmenná příslovce, číslovky
- 27.11. Třídění českých sloves
- 4.12. Slovesné tvary
- 11.12. Předtermín I
- 18.12. I. termín

Literatura: mluvnice

- HAVRÁNEK, B., JEDLIČKA, A.: Česká mluvnice, SPN, Praha, 1981. Oddíl III. TVAROSLOVÍ, s. 87-321. (kap. týkající se morfologie).
- JAN, P. (vědecký redaktor): Mluvnice češtiny 2 (MČ 2), Academia, Praha, 1987.
- KARLÍK, P., NEKULA, M., RUSÍNOVÁ, Z. (editoři): Příruční mluvnice češtiny, NLN, 1995. Oddíl Slovtvorba s. 109-226.
- ČECHOVÁ, M. a kol.: Čeština - řeč a jazyk, ISV, Praha, 1996. Slovní druhy s. 70-75, Mluvnické významy slov s. 133–159, Soustava tvarů slov s. 160-224).

Monografie:

- Běličová, Helena: Nástin porovnávací morfologie spisovných jazyků slovanských, Praha : Karolinum, 1998.

- KOMÁREK, M. *Nástin morfologického vývoje českého jazyka..* Praha: SPN, 1976.
- KOMÁREK, M. *Příspěvky k české morfologii..* Praha: SPN, 1978.
- KOŘENSKÝ, J. *Konstrukce gramatiky ze sémantické báze..* Praha: Academia, 1984.
- ORAVEC, J. *Morfológia spisovnej slovenčiny..* Bratislava: SAV, 1980.

K opakování pojmů (bibliografie čl.)

- KARLÍK, P., NEKULA, M., PLESKALOVÁ, J.: *Encyklopedický slovník češtiny*, PRAHA : NLN, 2002.

Slovníky:

- Slovník spisovného jazyka českého 1-8 (SSJČ), Academia, Praha, 1989.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (SSČ), Academia, Praha, 1978.
- HOLUB, J., LYER, K.: *Stručný slovník etymologický*, Praha 1984.
- SLAVÍČKOVÁ, E.: *Retrográdní morfemický slovník češtiny*, Praha 1975.
- SOKOLOVÁ, M., MOŠKO, G., ŠIMON, F., BENKO, V.: *Morfemický slovník slovenčiny*. Prešov : Náuka Prešov, 1999.

Skripta:

- RUSÍNOVÁ, Z.: *Současná česká morfologie*, Praha 1993.
- ČERMÁK, F.: *Syntagmatika a paradigmatica českého slova II. (Morfologie a tvoření slov)*, UK , PRAHA, 1990.

Skripta (cvičení)

- Kneselová, Helena: *Cvičení z českého jazyka*, Brno : Masarykova univerzita v Brně, 2000.
- Brabcová, Radoslava: *Praktická cvičení z morfologie*, Praha : Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 1996.

Průběh seminářů

- Shrnutí teorie – výklad
- (vč. odkazů k příslušným pasážím z literatury)
- Praktická cvičení

- (podklad pro prakticky zaměřenou písemnou závěrečnou práci)

Základní pojmy

- Morfologie – morfematika
- Morf – morfém – alomorf –
- varianta – dubleta
- Segmentace
- Kořen – kmen – koncovka
- Kmenotvorná přípona
- Morfematický šev

Morfologie (část gramatiky)

- Předmět studia : všechny typy morfémů z hlediska jejich formy a funkce
- nauka o SD a GK (sémantická m.)
- Nauka o flexi (formální m.)
- Nauka o tvoření slov (m. v širším slova smyslu) - - vznik nových pojmenování (kombinatorika slovotvorných základů a různých typů afixů – derivace/kompozice)

Morfém(at)ika/morfotaktika/

- Morfém(at)ika se zabývá lineární analýzou slova na morfémy
- Morfotaktika sleduje kombinatoriku, lineární uspořádání a distribuci morfémů především v rámci slovotvorby

Morfosyntax/morfonologie/ fonotaktika

- Fungování formálních morfologických příznaků na rovině syntaxe studuje morfosyntax.
- Morfonologie sleduje fonémické složení morfů.
- Fonotaktika se zabývá kombinatorikou fonémů při tvoření slabičných vzorců.

Morfematičká analýza (MA)

- MA - rozčlenění slova (slovního tvaru) na jednotlivé morfémy
- Princip opakovatelnosti je základní princip uplatňovaný při MA.

Princip opakovatelnosti

- vod-a   vod-i-t
  vod-ník   vod-ič
  vod-ík   od-vod
- Na základě tohoto principu lze vydělit kořenový morfém v případě, že jsou k němu připojeny morfémy (afixy), které se opakují v jiných odvozených sloves (*mal-ina, ostruž-ina, jeřab-ina, ...*)

Typy morfů

- Kořen
- Kmen (derivační kmen)
- Kmenotvorná přípona
- Slovo tvorná přípona
- Koncovka
- Prefix
- postfix

kořen

- Kořen (kořenový morf) – kategorie stanovitelná z diachronního hlediska, je společný nejen všem morfologickým formám slova (např. všem pádovým podobám), ale i slovům od něho odvozovaným.

-uč- (-í-m, -í-š-, -í-0, -í-me, -í-te, -ej-í, -i-l, -e-n, -i-t)

do-, na-, vy-, po-, za-, od-uč-i-t, -ova-t, ...

uč-i-tel, -i-tel-k-a, ed-ník, -nic-e, -ebn-a, -ebnic-e, ...

Kmen (derivační kmen)

- **kmen** vzniká rozšířením kořene o kmenotvorný/é morfém/y (*uč-i-tel-stv-*)
- **jednoduchý kmen (uč-i-tel-)**
- **vícestupňový kmen (uč-i-tel-stv-)**
- **kmen odvozovací** (od něhož se tvoří dál)
- **kmen odvozený**

Kmenotvorná přípona

- ze synchronního hlediska segment rozšiřující tvarotvorný základ
- kmenotvorná přípona + tvarotvorná koncovka = tvarotvorný formant

tvar slova uč-í-m	kuř-et-em
kmenotvorná přípona -í-	-et-
tvarotvorná koncovka -m	-em
tvarotvorný formant -ím	-etem

Slovotvorný základ/formant

Kmen (jednotlivé typy) se, sledujeme-li slovotvorný proces, považuje za slovotvorný základ.

K němu se připojuje slovotvorný formant.

slovotvorný základ:	učí-	učitel-
slovotvorný formant	-tel-	-k
Slovotvorný základ + slovotvorný formant = tvarotvorný základ:	učitel-	učitelk-
tvarotvorný formant	-o	-a

Koncovka(tvarotvorný morfém)

- Většinou poslední morfém
- U ohebných slov – morfologická charakteristika (přiřazuje v kombinace s kmenem k flektivnímu typu - vzoru)
- U neohebných slov slovnědruhová charakteristika

AFIX

- typ morfu plní různé funkce (slovotvorné, tvarotvorné)
- připojuje se ke kořenovému morfu nebo ke kmeni.
- podle postavení vůči kořenovému morfu nebo kmeni rozlišujeme jednotlivé typy afixů (prefix, sufix, postfix, infix, interfix, cirkumfix).

Typy afixů

- Prefix (před kmenem/slovotvorným základem)
- Sufix (za kmenem/slovotvorným základem)
- Postfix (za tvarotvorným/slovotvorným formantem)

Infix/interfix/cirkumfix

- Infix – uvnitř morfu (semitohamitské jazyky, latina č. např. čuchat/čmuchat)
- Interfix – mezi morfy (spojovací vydělitelný *mal-il-in-k-ý*)
- Cirkumfix - kombinace několika afixů s pevným významem nebo funkcí (*ná-měst-í, zá-moř-í*)

Morfematický šev a morfematický uzel

- Morfémový (morfematický) šev – hranice morfémů (hlásková alternace / fúze - **splývání hlásek, zjednodušování souhláskových skupin, překrývání hlásek**)
- Morfémový uzel (mluvčí pocítuje existenci původního morfému, který není realizován)

MA – teorie a praxe

- Praktické řešení – různé přístupy – morfematické slovníky

PERINTEGRACE (PŘEROZDĚLENÍ)

V důsledku oslabení povědomí o segmentaci dochází vlivem **oslabení původní** slovotvorné motivace a s ní související segmentace k sekundárnímu rozložení morfémů ve slově.

SUFFIXY: -ík / -n-ík / -ov-ní-k/

(*usedl-ík, děl-ník, prac-ovník*)

-ko/ -át-ko (*kuř-át-ko, hol-át-ko*)

PREFIXY: (hist.) (*o-vázat – ob-vázat*)

proved'te morfémovou analýzu tvarů, morfémy pojmenujte:

- povědomému
- odpovíš
- předpokládá
- nejplnějšími
- kohokoli
- vyčistivši

- nepomlouvej
- těch
- učnic
- vysokoškolskému

řešení:

- po-věd-om-é-mu
- od-po-v-í-š
- před-po-klád-á
- nej-pln-ějš-í-mi
- k-oho-koli
- vy-čist-i-vš-i
- ne-po-mlouv-ej
- t-ěch
- uč-n-ic
- vys-ok-o-škol-sk-é-mu

kterými morfy jsou ve spisovné češtině
reprezentovány následující morfémy:

- N. pl. substantiv
- L. pl. sb. mask.
- I. pl. sb. neutr.
- 3. os. pl. ind. prez. akt.
- 1. os. sg. ind. fut. akt. dok. sloves
- přechodníku minulého v plurálu
- kmenotvorné přípony kmene přítomného
- kmenotvorné přípony kmene minulého

řešení:

- N. pl. substantiv: -i/-ové/-é/-y/-e/-a/-0
- L. pl. sb. mask.: -ech/-ích/-ách
- I. pl. sb. neutr.: -y/-i/-mi
- 3. os. pl. ind. prez. akt.: -ou/-í
- 1. os. sg. ind. fut. akt. dok. sloves: -u/-i/-m
- přechodníku minulého v plurálu: -(v)0/-(v)ši/-(v)še
- kmenotvorné přípony kmene přítomného: -0/-n/-j/-uj/-ej/-aj
- kmenotvorné přípony kmene minulého: -0/-nu/-ova/-i/-e/-a

Vypište alomorfy ze slovních základů:

- Čech, čeština, český, československý
- písmo, psaní, piš, podpis, písanka,
- Rus, ruština, Rusko, ruský,
- brát, berní, branný, sběř, sběrna
- krýt, krov, zákryt, pokrývka

řešení:

- Čech, čeština, český, československý
- písmo, psaní, piš, podpis, písanka,
- Rus, ruština, Rusko, ruský,
- brát, berní, branný, sběř, sběrna
- krýt, krov, zákryt, pokrývka

Morfém – abstrakce, morf/alomorf - realizace

Označ tvarotvorný základ

- opičárna
- úkryt
- nesl
- prosil
- bere
- kuřaty

řešení:

- opičárn-a
- úkryt-0
- nes-l
- pros-i-l
- ber-e-0
- kuř-at-y

Označ tvarovou koncovku

- stavení
- koštětem
- neseme
- šli
- byl
- vítán
- slaměnka

řešení:

- stavení
- koštět-em
- nese-me
- šl-i
- byl-0
- vítán-0
- slaměnk-a

Označ kmenotvornou příponu

- bral
- psán
- potěšen
- běž
- letíme
- stavějí
- dělej
- mám
- sejdi
- umřel
- tisknut

řešení:

- br-a-l
- ps-á-n
- potěš-0-en
- běž-0
- let-í-me
- stav-ěj-í
- děl-ej
- mám
- sejdi
- umř-e-l

- tisk-nu-t